

Тема 4. ОСНОВНІ ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕТНОСУ

План

1. Проблема етнічної установки в етнопсихології
2. Етнічні стереотипи, їхня структура та зміст. Причини стереотипізації
3. Етнічні конфлікти.

1. Проблема етнічної установки в етнопсихології

Вважається, що механізмами передачі національно-психологічних особливостей з покоління до покоління є установки та стереотипи, оскільки до цього часу ще не знайдено іншого пояснення існування несвідомого у психіці людей. Національно-психологічні особливості — це явище, яке дійсно знаходиться на межі між свідомим і несвідомим, адже виявляються вони незалежно від волі людини.

Теорія установок допомагає зрозуміти, власне, у чому суть дії феномена психологічної готовності, оскільки представник тієї чи іншої спільноти схильний мислити, відчувати, діяти так, як йому підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки.

Теорія установок була розроблена школою відомого грузинського психолога Д. Узнадзе, який визначав установку як готовність до виконання певних дій. Хрестоматійне визначення установки таке: установка (від англ. attitude) — це позитивна або негативна оціночна реакція на що-небудь або кого-небудь, яка виражається в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці.

У свою чергу, етнічна установка, за визначенням Л. Орбан, — це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) прояву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають існуючим національним традиціям.

Наприклад, певними установками можна пояснити ті або інші психологічні характеристики етносу, його поведінку. Візьмемо ставлення до дітей у різних народів. Українці характеризуються м'яким, лагідним ставленням до дітей, яке виявляється у спокійній, рівній поведінці ден рослик. Вони досить вимогливі, але водночас не жорстокі й не надто їх розпещують.

Італійські матері виявляють свою ніжність до дитини бурхливо — з криками, драматичними жестами, поцілунками та стусанами. Вони сюсюкають до неї, пестять та гордовито демонструють її оточуючим. А англійці вважають, що італійці занадто жорстокі з тваринами та надмірно ліберальні з дітьми. Італійці ж звинувачують англійців у тому, що вони занадто обожають тварин і надмірно жорстокі до дітей. Англія відома як країна, де дозволені тілесні покарання дітей у школі, але заборонено жорстоке поводження з тваринами.

Французькі батьки, не доходячи до спартанської суворості англійців, намагаються проявляти до дітей розумну стриманість. Французи схильні не стільки захоплюватись дитячою наївністю, скільки цінувати у своїй дитині ранній вияв здібностей до дитячих суджень.

Ось таке різне ставлення до виховання дітей, що пояснюють різними ; установками, існуючими у певних етносів.

В. Ядов, який вивчав соціальні установки (до яких належать і етнічні установки), виділяє в них когнітивний, тобто пізнавальний, інтелектуальний компонент; емоційний та конативний (поведінковий) компоненти.

Когнітивний, або пізнавальний компонент установки визначає погляди певного етносу та окремих його представників на світ і образ того, до чого цей етнос прагне.

Емоційний компонент етнічної установки (або як Іде його називають емоційно-оціночний) визначає симпатії та антипатії народу до певних значущих об'єктів.

І нарешті, поведінковий компонент етнічної установки визначає готовність діяти стосовно об'єкта, що має значущу цінність для народу.

Етнічні установки, як й інші соціальні установки, закріплюються в процесі історичного розвитку психічного складу нації. Упродовж історії існування нації утворюються цілі системи зафіксованих національних установок, які визначають специфіку поведінки народу під час взаємодії та спілкування. Отже, національно-психологічні особливості діють, закріплюються та функціонують як установки.

В основі тих чи інших установок, які є в різних видах діяльності, формуються конкретні національні стереотипи. Національні установки, зазначають В. Крисько і А. Деркач, ніби закладаються в пам'ять представників конкретної етнічної спільноти і "виймаються" за необхідності автоматично.

Так, автоматично, наприклад, ваш арабський чи японський співбесідник буде виражати вам люб'язність і приязність. Це певна данина традиції, установка, яка формувалася протягом віків. Серед арабів існує думка, що тільки така поведінка гідна мусульманина.

А, наприклад, серед християн-протестантів, на відміну від православних, існує установка на працю як на богоугодну справу, що потребує усі сили і увесь час людини, тому німців та інші народи, де переважає протестантизм, характеризує дуже сумлінне ставлення до праці.

Отже, національні установки, які є складовою психіки людини, формують певний її колорит, надаючи особливої специфіки мотивації та цілеспрямованості людей, засобам їхньої діяльності.

Соціальні норми поведінки, взаємодії та спілкування, які є загально-прийнятими у тій чи іншій державі, викликають до життя певні національні установки, які, у свою чергу, активізують відповідні до цих норм стереотипи поведінки та діяльності.

2. Етнічні стереотипи, їхня структура та зміст. Причини стереотипізації

2.1. Основні соціальні функції стереотипів

Етнічні стереотипи є складовою соціальних стереотипів. Соціальний стереотип (від гр. — stereos — твердий і typos — відбиток) відносно стійкий та спрощений образ соціального об'єкта (групи людей, окремої людини, події, явища та ін.), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду індивіду та уявлень, які прийняті в суспільстві.

Термін "стереотип" означає повторення, відтворення яких-небудь (разків у певній діяльності). Отже, поняття "стереотип поведінки" в застосуванні до етносу характеризує систему стійких звичаїв і традицій певного етносу.

Крім цього, відокремлення однієї національної спільності від інших не виключає наявності контактів між ними, спільної діяльності, у результаті якої етноси отримують певну інформацію один про одного. На основі цієї інформації формуються етнічні стереотипи, які є усвідомленням характерних, з точки зору певного етносу, ознак інших національних спільностей. Це усвідомлення здійснюється у формі побудови образу цієї етнічної групи. Отже, в етнічній психології поняття "стереотип" дуже часто застосовується як уявлення одного етносу про інший або ж класний народ.

Своїм походженням і популярністю у психологічній літературі термін "стереотип" зобов'язаний американському журналісту У. Ліннману, який «перше використав його в 1922 р. у своїй книжці "Суспільна думка". Беручи інтерв'ю в різних діячів і представників широкого загалу з приводу тих або інших подій, У. Ліннман звернув увагу на те, наскільки різними можуть бути погляди на одну й ту саму подію та її оцінки. Він висунув гіпотезу про наявність упередженості, яка існує в певних стійких утвореннях, "pictures in our heads" (картинках у наших головах), які активно виливаються на сприймання людей та подій. Перенесена на фунт сприймання групи ця думка доповнилась уявленням про те, що, згідно з цими "картинками", члени будь-якої групи дуже схожі, практично ідентичні одне одному. Для фіксації цієї ідеї У. Ліннман запозичив з поліграфії термін "стереотип", який там означає металеву пластину з рельєфними печатними елементами, яка застосовується для відтворення одного й того ж тексту за умов друкування великих тиражів. Він же запровадив вираз "соціальний стереотип"⁴¹, який почав вживатися в розумінні певних схематичних культурно-зумовлених малюнків світу в голові людини, а функцією їхньою стали вважати економію зусиль під час сприймання різних соціальних об'єктів та явищ, а також захист певних культурних позицій та норм. Психологи взяли на озброєння цей термін і почали активно досліджувати сам феномен.

Що ж стосується етнічних стереотипів, то деякі автори обмежували їхній зміст тими уявленнями та образами, що сформувались у певної спільноти щодо інших етнічних груп. Такі етностереотипи вважаються найрозповсюдженішими та найбільш вивченими, у подальшому їх назвали гетеростереотипами. Згодом визначення поняття "етнічні стереотипи" доповнили образами та уявленнями стосовно власної етнічної групи, які назвали автостереотипами.

Етностереотип — це узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який створено історичною практикою міжетнічних стосунків.

Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, етностереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи.

Етно стереотипи мають трикомпонентну структуру:

- 1) констатація особливостей етнічної групи — когнітивний (пізнавальний) елемент;
- 2) ставлення до цих особливостей, що зумовлює їхню оцінку — емотивний елемент;
- 3) формування певного типу поведінки щодо цієї етнічної групи — конативний (поведінковий) елемент.

Етностереотипи відіграють значну роль у сприйманні довкілля, а конкретніше — оточуючих людей, які належать до певного етносу, виділяти серед них "своїх" та "чужих" і певним чином ставитись до них. Але етнічні стереотипи часто виникають в умовах обмеженої інформації про об'єкт,

тому можуть бути помилковими та виконувати консервативну, а іноді й реакційну роль, формуючи хибне знання та серйозно деформуючи процес міжособистісної взаємодії.

Отже, міжетнічне спілкування, як правило, відбувається через застосування етнічних стереотипів. Слід зазначити, якщо в певних народів сформувались негативні етнічні стереотипи щодо сприймання одне одного, то виникає загроза етнічного конфлікту. Неодноразово повторюючись, негативні етнічні стереотипи стають елементом суспільної свідомості. Досвід світової історії знає масу прикладів того, як у випадку недоброзичливих, а тим більш конфліктних стосунків, негативні стереотипи відразу ж виникають у суспільній думці: цілим народам приписують негативні побутові та моральні риси (нечесність, підступність, лінь тощо), а то й "відмовляють" їм у інтелектуальних здібностях. Негативні етностереотипи небезпечні не тільки тому, що з ними важко боротись, а й тому, що вони нагромаджуються упродовж історії в суспільній свідомості.

Варто зазначити також існування стереотипних ситуацій спілкування, які входять у фонд специфічної культури певного етносу. Стереотип поведінки, який відповідає стереотипній ситуації, може бути функціонально "виправданим", як, наприклад, ритуальні побажання добра, невеликі за обсягом мовні формули, які походять від заговорів і заклинань і які висловлюються з нагоди народження дитини, купівлі, продажу тощо.

Культурними стереотипами у своїй поведінці ми керуємось неусвідомлено, вони входять у плоть і кров людини через традиції, звичаї, зразки поведінки. Стереотипи більше характеризують людину, ніж одяг чи взуття — вважають етнопсихологи. Так, наприклад, в одному з гірських поселень Кавказу старий абхазець невтомно слідкував за тим, щоб не тільки в його будинку, а й житлах його дітей, які живуть неподалік, двері кухні завжди були відчинені. Цим характеризується традиційна східна гостинність. Американці працюють при відчинених дверях, і цим вони хочуть сказати: "Я в розпорядженні оточуючих. Мені приховувати нічого". А, наприклад, для практичного німця залишити двері відчиненими — річ неможлива. Але разом з тим у німців вдома не прийнято запинати вікна фіранками: оточуючі повинні бачити, що вікна у них чисті, а в оселях панує порядок і злагода.

2.2. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки: соціалізація, наслідування, ідентифікація

Засвоєння певної поведінки, характерної для того чи іншого етносу, відбувається трьома шляхами. Це соціалізація, наслідування та ідентифікація, які пов'язані між собою.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ — це процес і результат активного відтворення індивідуального досвіду, що здійснюється у спілкуванні та діяльності. Соціалізація проходить двома шляхами — стихійним, коли на особистість впливають різні обставини життя та середовище, які її оточують, і цілеспрямованим, тобто у процесі виховання згідно з певними традиціями.

Іншим механізмом засвоєння людиною соціотипової поведінки є наслідування.

НАСЛІДУВАННЯ — це слідування якому-небудь прикладу або зразку. Оскільки особистість зростає у певному оточенні, вона наслідує зразки поведінки даного оточення для того, щоб успішно в ньому функціонувати: наслідуються звичаї, обряди, релігія та культура.

І нарешті, останнім механізмом засвоєння соціотипової поведінки є ідентифікація.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ — процес поєднання суб'єктом себе з іншим індивідом або групою та сприйняття норм, цінностей і зразків даної групи та включення їх у свій внутрішній світ як власних.

Ідентифікація є важливим механізмом соціалізації, що проявляється у прийнятті особистістю соціальної ролі певної етнічної групи та усвідомленні належності до даної групи і формуванні соціальних установок.

2.3. Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи. Явище "ефекту призми"

Під стереотипами поведінки розуміють стійкі форми поведінки, що регулярно повторюються. Етнічні стереотипи — це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, що характерні для представників певних етнічних спільностей. У етнічних стереотипах, як правило, зафіксовано оцінки зазначених якостей. Крім цього, в змісті етнічних стереотипів можуть бути присутні й рекомендації щодо ставлення до людей певної національності.

У змісті стереотипу виділяють відносно стійке ядро — комплекс уявлень про зовнішній вигляд представників певного етносу, про його історичне минуле, особливості способу життя та навички праці, а також судження, що змінюються — це уявлення з будь-якого погляду комунікативних і моральних якостей цього народу. Зміна оцінок цих якостей тісно пов'язана з ситуацією, що змінюється у міжнаціональних і міждержавних стосунках. Істинність змісту тою чи іншого стереотипу завжди проблематична.

Етнічні стереотипи, у свою чергу, поділяються на автостереотипи та гетеростереотипи.

АВТОСТЕРЕОТИПИ — це думки, судження, оцінки, що відносять до цієї спільноти її представники.

Виникнення автостереотипів пов'язане з розвитком етнічної самосвідомості, усвідомлення належності до певної етнічної групи. Почуття спільності, що присутнє будь-якій етнічній групі, виражається формуванням певного "ми-почуття". Для етнічної групи це "ми-почуття" фіксує усвідомлення особливостей власної групи та несхожість з нею інших груп, яке й є механізмом виникнення автостереотипів. Оскільки автостереотипи — це судження народу про себе та оцінювання себе, то, як правило, автостереотипи — це комплекс позитивних оцінок. Кожен народ схильний змальовувати себе героїчним, мужнім, талановитим, неповторним. Особливо схильні підкреслювати свою неповторність невеличкі ет-носи, що живуть поруч із багаточисельними, потужними націями. Цим невеличким етносам, або, як їх називають, нацменшинам, потрібно весь час боротись, щоб компенсувати комплекс меншовартості, який може нав'язувати багаточисельний сусід — потужна нація.

ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПИ— це сукупність оціночних суджень про інші народи.

Гетеростереотипи можуть бути як позитивними, так і негативними, залежно від історичного досвіду взаємодії певних народів. Гетеростереотипи віддзеркалюють минулий та існуючий, позитивний та негативний досвід взаємодії народів, особливо у тих сферах діяльності, де ці народи активно спілкувались. Наприклад, у сферах торгівлі, сільського господарства, будівництва та ін. Досвід спілкування народів, основою якого є діяльність, що спрямована на досягнення позитивного результату — чи то у торгівлі, чи у будівництві, — народжує позитивні образи іншої нації. А коли народи дізнаються один про одного воюючи, грабуючи, то складаються взаємні негативні стереотипи. Як правило, гетеростереотипи виникають через обмеженість міжетнічного спілкування. Риси, що властиві одиничним відомим представникам іншої етнічної групи, розповсюджуються на всю групу. Стереотипи, які складаються таким чином, у подальшому впливають на виникнення етнічних антипатій або етнічних симпатій.

Так, у наукових працях, що належали іспанським, німецьким і французьким ученим, італійський народ змальовується як лякливий та підступний. Як же склався такий стереотип? Справа в тому, що всі ці народи — німці, французи, іспанці — намагались підкорити Італію, і італійський народ боровся з ними, використовуючи різні методи, у тому числі й підступні.

Але навіть у нейтральних випадках етностереотип означає приписування певних етнічних ознак представникам інших етнічних груп, тобто сприяє розповсюдженню "приблизних", неточних характеристик, що в складних умовах може відкрити дорогу до расизму або шовінізму.

Народи схильні сприймати й оцінювати навколишній світ та інші етноси крізь призму традицій і норм власної групи, які вважають за загальний еталон. Виникає так званий "ефект призми"¹, що характеризує такий феномен, як етноцентризм.

2.4. Етноцентризм: його ознаки та умови виникнення

ЕТНОЦЕНТРИЗМ (від гр. — этнос — група, плем'я, народ і латин. — centrum — центр) — це схильність етнічних груп сприймати й оцінювати навколишній світ, природні та соціальні явища і процеси лише крізь призму традицій і норм власної групи, що їх вважають за загальний еталон. Етноцентризм фіксує відповідний ступінь розвитку самосвідомості етнічних спільностей, орієнтує членів етнічної групи на відокремлення від інших, на розмежування понять "ми" і "вони". Етноцентризм відображає та одночасно створює єдність етнічної групи, почуття "ми" перед обличчям зовнішнього світу.

При цьому етноцентризм не обов'язково пов'язаний з ворожим або настороженим ставленням до інших груп. Позитивне чи негативне ставлення до іншої нації залежить від реальних взаємовідносин між ними — конфліктних чи дружніх. Інтенсивне спілкування з іншими групами, якщо воно не має конфліктного характеру, ліквідує обмеженість етноцентричного погляду на світ і на інші народи та дає змогу краще зрозуміти як свою, так й іншу культуру, сприяє зближенню народів.

А коли народи не співробітничать, а ворогують один з одним, етноцентризм призводить до націоналізму.

2.5. Етноцентризм і націоналізм. Роль масової інформації у формуванні етностереотипів

Проблемі вивчення причин і механізмів виникнення етностереотипів останнім часом приділяється велика увага. Це пов'язано, з одного боку, із зростанням національної свідомості, а з іншого — через загострення міжетнічних відносин, що призводять до етнічних конфліктів.

Як уже зазначалося, етностереотипи об'єднують людські спільноти у певну соціокультурну систему. Але в певні кризові моменти, консолідуючи "своїх", етностереотипи тою ж мірою диференціюють "чужих"¹. За таких умов у народу розвивається етноцентризм — зосередженість на проблемах власного етносу за рахунок утиснення прав і свобод інших етносів.

Отже, підкреслюючи позитивну та конструктивну роль етностереотипів у збереженні традиційних рис та особливостей національної культури, не можна не відзначити негативну дію тих

стереотипів, які підкріплюються зверхнім ставленням до інших етносів і призводять до націоналізму в найгірших його формах.

Націоналізм — це явище досить складне і неоднозначне. Негативними рисами націоналізму є звеличення власної нації та протиставлення її іншим, а також розпалювання національної ворожнечі.

Прикладом негативно-деструктивної дії етноцентризму може бути ситуація, що склалася в Нагарному Карабасі. Як вважають азербайджанські вчені, конфліктів у Нагарному Карабасі передувала тотальна обробка свідомості вірменів через засоби масової інформації в дусі національної нетерпимості та національного егоїзму. Особливо сильного впливу зазнала молодь. Нові покоління вірменів виховувались натюркофобії та стереотипах, що формують уявлення про мусульман взагалі та азербайджанців зокрема як про варварів і довічних ворогів вірменів. Але це не тільки не відповідало традиціям взаємовідносин між народами-сусідами, про що свідчать численні "змішані" шлюби між вірменами та азербайджанцями, а також і духовному досвіду вірменського народу, ідеям, думкам та уявленням його класиків і суспільних діячів.

Стійкими та небезпечними можуть бути також стереотипи, що побудовані на міфах. Прикладом стереотипів, побудованих на міфах, може бути серйозний аналіз так званих "Протоколів сіонських мудреців" як істинного документа, і висновки з нього про єврейський народ як народ аморальний, хоча давно доведено, що "Протоколи..." — це фальшивка, а не документ. Насправді, євреї, як народ, не могли бути аморальними. Гарантом цього слугувала іудейська релігія, що сповідувала єдиного Бога. Завдяки своїй релігії євреї вирізнялись вже у дохристиянські часи високою моральністю та дотриманням закону.

Отже, засобом масової інформації часто належить негативна роль у формуванні етностереотипів.

2.6. Роль практичного психолога

у розв'язанні проблеми зниження етноцентризму та стереотипізації оцінок

Практичним завданням етнічного психолога має бути іерш за все вивчення та застосування форм і методів зниження етноцентризму та подолання стереотипізації негативних оцінок інших народів. У спеціальній літературі про подолання негативних стереотипів описуються найрізноманітніші шляхи. Це й заняття, присвячені історії розвитку інших народів — їхній культурі, релігії, їхнім звичаям і видатним людям. Це може бути вивчення творів світової літератури та мистецтва.

Але найефективнішим засобом для зниження етноцентризму є, безумовно, організація спільної діяльності різних етносів; організація допомоги іншому народові, що потребує цієї допомоги; організація спортивних свят, фестивалів мистецтв, кінофестивалів тощо.

Для вивчення проблеми стереотипізації та деяких інших питань, що стосуються етнічної психології, можна застосувати "Етнопсихологічний опитувальник", розроблений Н. Крюковою для студентів середніх і вищих навчальних закладів.

3. Етнічні конфлікти

3.1. Сутність етнічних конфліктів, їх об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення

Неадекватні етнічні стереотипи призводять до формування етноцентризму, який, у свою чергу, може спричиняти етнічні конфлікти.

ЕТНІЧНИЙ КОНФЛІКТ — це форма міжгрупового конфлікту, коли групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою.

Причиною етнічних конфліктів, як правило, є позаетнічні, соціально-політичні або економічні суперечності, тому етнічні конфлікти часто бувають симптомами політичної чи економічної кризи.

Наростання етнічного конфлікту супроводиться зростанням етноцентризму, який тою чи іншою мірою властивий етнічній самосвідомості різних рівнів розвитку; посиленням інтенсивності циркуляції в суспільстві негативних етнічних стереотипів, виокремленням націоналістичної ідеології.

Внутрішньою, власне, етнічною причиною етнічного конфлікту може бути зіткнення національних інтересів, тобто тих самих соціально-політичних та економічних інтересів, але таких, що визнаються на рівні національної самосвідомості фундаментальними життєвими потребами цього етносу. Усвідомлення цих інтересів усе більшою кількістю членів етнічної групи в ситуації зіткнення призводить до масового осмислення загрози цим інтересам і потребує їх захисту. Причому загроза може бути як справжньою, так і вигаданою.

Іншою причиною етнічного конфлікту може бути політизація етнічної належності, коли соціальні верстви, що протистоять одна одній, поляризуються за етнічною ознакою. Етнічні конфлікти також можуть виникати і на релігійному ґрунті. Прикладом таких етнічних конфліктів, в основі яких лежить політика та релігія, може бути конфлікт між серба-ми-християнами та албанцями-мусульманами в Косові.

Особливої гостроти та розмаху набуває конфлікт через великий емоційний потенціал етнічної свідомості людей, можливості швидкої консолідації всіх соціальних груп цієї спільноти за етнічною ознакою.

3.2. Види етнічних конфліктів і стадії їх розвитку

Залежно від території та типу етносу виділяють чотири види етнічних конфліктів.

Перший вид — це етнічний конфлікт, що виник у межах території однієї держави. Прикладом такого виду конфлікту може бути конфлікт у Нагорному Карабасі в Азербайджані між вірменами та азербайджанцями. До конфлікту було залучено майже все доросле населення Азербайджану. Етнічні конфлікти в рамках однієї країни спостерігаються між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами. Слід зазначити, що в названих конфліктах фігурують не тільки етнічні, а й релігійні особливості, оскільки вірмени та греки традиційно належать до християн, а азербайджанці та турки — до мусульман.

Другий вид етнічних конфліктів спостерігається в рамках окремих держав (на час дослідження проблеми — це були республіки СРСР) між корінним етносом і російськомовним населенням. Корінні етноси республік Молдова, Латвія, Литва, Естонія бажали зберегти власну культуру, мову та отримати суверенітет. Російське ж населення здебільшого було проти не тільки суверенітету, а й поширення мови корінного етносу, оскільки ними підтримувалась масова русифікація. У названих республіках були прийняті законодавчі акти, які захищали національну мову. Після чого загострились суперечності між різними етнічними групами — росіянами та корінними етносами. Менше проблем було із запровадженням національної символіки, хоча й тут не все було безконфліктно.

Якщо ж за приклад взяти Україну (ще за радянських часів), то Закон про мови тут пройшов майже без протестів з боку російськомовного населення України, але проблеми із символікою набули в ряді випадків драматичного характеру. Справа в тому, що суперечності, пов'язані із запровадженням національної символіки, мають етнокультурний характер, вони пов'язані із соціально-психологічними мотивами національної психології. Нація пов'язує національні символи та культуру із національною величчю та перспективою для себе як народу, що має не формальний, а реальний статус державності. Аналогічний конфлікт упродовж багатьох років існує у Квебеку (Канада), де франкомовне населення бореться проти англомовного за незалежність аж до відокремлення. У цих конфліктах, безумовно, спостерігається політичне забарвлення. Адже йдеться про національний суверенітет, який сприймається грузином, литовцем або українцем інакше, ніж росіянином.

Третій вид етнічних конфліктів є наслідком довільного державно-адміністративного поділу території країни. Мова йде, зокрема, про ієрархію: центр, республіка, автономія тощо, де вищий ступінь адміністративного рівня має вищий державно-правовий статус. Ця ієрархія раніше існувала в СРСР, а зараз ми маємо її залишки у Росії, Грузії. У ряді випадків це призвело до серйозних конфліктів, наприклад, між Грузією та Абхазією або Грузією та Південною Осетією. Підґрунтя цих конфліктів багато в чому обумовлено етнічними стереотипами, які формувалися протягом взаємодії етносів у певному часі.

Четвертий вид конфліктів — це так звані конфлікти між "центром" та іншими утвореннями, кожне з яких убачає в "центрі" диктат або й просто насилля. Так, у Росії цей вид конфліктів має глобальний характер, оскільки "центр" у свідомості має ототожнюється з Росією та російським етносом, і тому він набув форми конфлікту росіян та "неросіян". Найзапеклішим таким конфліктом є конфлікт із Чечнею.

До цього ж виду можна віднести конфлікт басків з урядом Іспанії, які організували дуже жорстоку організацію ЕТА, що бореться за відділення так званої країни басків від Іспанії. У свою чергу, іспанський уряд дуже жорстоко розправлявся з басками. Згадаймо сумну долю столиці країни басків — Герніки. Її зрівняв із землею генерал Франко, що очолював фашистську хунту, яка прийшла до влади в Іспанії. На цю жорстокість баски відповіли ще більшою жорстокістю. На деякий час ЕТА заявила про припинення терористичних актів, але конфлікт не вважається вичерпаним, а терористичні акти знову відбуваються в різних містах Іспанії.

Етнічний конфлікт, до якого б виду він не належав, — дуже небезпечне явище. Якщо етнічний конфлікт уже розгорівся, набрав сили, то його дуже важко приборкати. Адже на застосування сили ворогуючі сторони реагують посиленням протидії. Тому етнічному конфліктові легше запобігти, аніж його усунути.

Сучасна світова спільнота бере певну участь у розв'язанні етнічних конфліктів, які переросли у збройні конфлікти.

Особливо трагічними етнічними конфліктами кінця ХХ ст. можна назвати конфлікт у Чечні та конфлікт між етнічними албанцями та сербами у Сербському краї Косово (Югославія), який НАТО намагався припинити за допомогою бомбардувань. Те ж саме робили російські війська у Чечні.

Небезпечність етнічних конфліктів у сучасному світі полягає в тому, що вони можуть втягнути у свою орбіту інші етноси і призвести до масштабних воєнних дій, які заберуть життя сотень тисяч людей. Так, у Нагорному Карабасі та Чечні гинули азербайджанці, вірмени, білоруси, росіяни, українці, чеченці. У Чечні загинули англійці — представники миротворчих організацій ООН і Червоного Хреста. Слід також зазначити, що характерною особливістю сучасних міжнаціональних конфліктів є те, що в них немає майже нічого істинно національного. У цих конфліктах економічні та політичні інтереси поляризуються за етнічною ознакою. Таким чином, вони перетворюються на спробу вести боротьбу за владу та власність під прапором націонал-етнічної солідарності. Певні сили використовують потенціал народу у своїх корисних інтересах. Отже, міжнаціональні конфлікти, — як зазначає Р. Абдулатіпов, — є тією благодатною стихією, де кожен шахрай може бути зарахований до патріотів своєї нації.

3.3. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті та шляхи його подолання

Сучасний досвід показує, що чим сильніше розгорається національний конфлікт, тим важче його припинити. У зв'язку з цим головним завданням політиків, психологів, правознавців є розробка заходів щодо запобігання етнічних конфліктів. Зокрема, психологи та соціологи повинні виявляти "зони напруги" в міжнаціональних стосунках і пропонувати заходи зниження цієї напруги.

Які можливості існують для конструктивного та успішного вирішення етнічного конфлікту в арсеналі сучасного психолога?

Розв'язання цієї складної проблеми полягає в тому, щоб розглянути конфлікт як задачу: в першу чергу потрібно визначити причину конфлікту, а потім застосувати відповідну техніку вирішення конфліктних проблем. Процес у цілому починається з розгляду конфлікту та визначення його суті. Потім необхідно розглянути причини протистояння та загострити увагу на джерелі напруження. Наприклад, деякі конфлікти

викликані релігійними факторами; деякі — пов'язані з особливостями кланового протистояння; інші — обумовлені стабільною формою поведінки (наприклад, зневага до традицій іншого етносу).

Після визначення прихованих причин і джерел конфлікту наступним етапом буде корекція проблеми шляхом відповідної реакції. Наприклад, якщо етнічний конфлікт виникнув у результаті недостатньої уваги до чужої культури, відповідною реакцією буде пошук шляхів налагодження спілкування. Як правило, подібні конфлікти не виникають стихійно. У конфліктуючих є чітко визначене керівництво — ядро групи. У зв'язку з цим потрібно визначити, які приховані мотиви мають керівники (наприклад, бажання влади). Потім ці приховані мотиви розголошуються рядовим учасникам конфлікту та змальовуються їм їхні власні перспективи. Рядові учасники конфлікту, які, до речі, складають більшість у конфліктній групі, повинні будуть відповісти собі на запитання, чи згодні вони понести значні втрати заради ілюзорних цілей, принести в жертву своє благополуччя, здоров'я та життя — своє і своїх близьких.

При відповідному досвіді поведінки в конфліктних ситуаціях потенційних конфліктів можна взагалі уникнути, а конфліктну ситуацію використати як джерело для поліпшення відносин між етносами. Цей підхід базується на оцінюванні обставин, характерів, інтересів і потреб націй, які втягуються в конфлікт.

Спеціалісти з етноконфліктів зазначають, що в серйозних конфліктах завжди експлуатуються емоції учасників. Отже, одним із перших кроків у вирішенні конфлікту є подолання негативних емоцій, що народжені цим конфліктом.

Важливим механізмом спілкування між людьми є переговори. Але стандартна стратегія переговорів сьогодні вже мало кого задовольняє, адже вона передбачає лише дві можливості поведінки: поступливість або жорсткість. Конфліктологи запропонували альтернативний варіант: метод принципівих переговорів. Він полягає в тому, щоб розв'язувати проблеми, виходячи із суті справи, а не торгуватись з приводу того, на що може піти чи не піти певна сторона. Тобто метод принципівих переговорів означає жорсткий підхід до розгляду сутності справи, але передбачає м'який підхід до стосунків між учасниками переговорів. Цей метод дозволяє бути справедливим, одночасно застерігаючи від тих, хто міг скористатися чесністю іншої сторони.

2. Спілкування — це основна умова конструктивного вирішення конфліктів. Але, як відомо, у ситуації конфлікту комунікація різко погіршується. Сторони в основному намагаються розв'язати свої проблеми, приховуючи будь-яку інформацію про себе. Між тим комунікація може допомогти тільки тоді вирішити конфлікт, коли обидві сторони шукають спосіб для досягнення взаєморозуміння. Адже чим точніше визначені істотні елементи конфлікту, тим легше знайти засоби ефективної поведінки.

Бажано, щоб сторони зуміли погодити свої уявлення про те, як визначити ситуацію конфлікту і на основі цього опрацювати шляхи його подолання.